

## Klosters fabriker, familjen Engström

Herman Engström var son till en garvare i Bottnaryd. Stor industriidkare, början blygsam. I en liten verkstad på en tomt å "förstan" (1894), som varit en åkerlycka till franciskaner klostret i Jönköping. Där tillverkades "träbottnaskor" trätofflor som på 1880-talet utträngde träskorna. De nya skorna/ tofflorna, blev i hast populära och en och annan föreslog att tofflorna gott kunde nyttjas som "kyrksko" vilket dock icke hände, lika lite som att någon gick barfota till kyrkan, fastän barfotagång då var vanlig. Det blev Klosters träskor, träbottnaskor, trätofflor och Herman Engström kallades i Jönköping allmänt för Träskomakaren.

Märk sambandet mellan björkskogen och lädret. Skog i överflöd, lädret hos fadern garvaren i Bottnaryd. Klosters träskor, träbottnaskor, trätofflor slog helt igenom på landsbygden. Nu hade Herman Engström luft under vingarna. Han sneglade till de än högre förtjänsterna som skulle kunna nås genom en fabrik för tillverkning av takpapp. Munksjö fabrik var ju mönster. Med pengar på fickan for Engström till Stockholm och Sundbyberg. Inköpte där ett stort område mark för en takpappfabrik i konkurrens med Munksjö, Fiskeby, Malmö, Hälsingborg. I samma veva köptes villatomten i Bankeryd. Storbonden Johan Peter Rydell på Nyarp (1828-1907) sålde tomten, som nu är Klosters Fabriker. Allt kallas "Klosters" - men tomten såldes icke för fabriksbygge, utan för en "magnifik sommarvilla" till fabriksägaren Herman Engström i Jönköping.

Herman lät byggde Villan, anlades trädgård och park. Att döma av husens ålder måtte detta ha skett på 1890-talet. (1892) Några meter bortom södra ingångsväxeln, vid banan. Hus i en våning och fyra fönster å sidan åt banan, vackra vindskupor och gavelrum med 2 två fönster å övre våningen. Huset utstyrt i listverk och spetsverk som ett broderi. Härtill ett särskilt litet gårdshus för gårdskarll, lika pråligt utstyrt. Härtill slutligen en anläggning av rosengrupper, klängväxter, sällsynta buskar och träd, en liten skog av halvtjoget arter tuja och kinesisk en.

Allt det här stod i fågring som utslagen ros, när gubben Rydell tog sig för, att med parhästar och dyngvagn, köra mitt upp i blomsteranläggningen. Det blev stor uppståndelse, bråk om Ryholms utfartsväg som Engström odlat upp och gjort sig blomsterkvarter av. Stämning och svordomar. Rydell fick rätt i häradsrätten, hovrätten och hos kungs, - ty Rydells väg fanns å kartan, det Engström förbisett. Slut med friden, sommarnöjet och krusidullerna!

Herman Engström sålde tomterna i Sundbyberg. Tomtpriset i Sundbyberg var högt och Engström kom hem som millionär, sades det.

"Nu skall gubbdjäveln rökas ut!" lär Herman Engström ha sagt och så byggdes intill Villa Ryholm den i Sundbyberg planerade takpappfabriken (1903).



Foto från 1904. Villa Ryholm. Ägaren Johan Peter Rydell sitter längst fram med sin hustru Susanna. De firar guldbrylllop. Svärsonen Carl Carlsson står i hög hatt i andra raden, tre från vänster. "Calle Stins" var den första stinsen på Bankeryds station.

Ryholm såldes av sterbhuset Rydell till järnhandlaren Ernst Rosell 1908. Efter några år sålde/bytte Ernst Rosell fastigheten med Ebba Ramseys Målskog. Ryholm blev vårdinrättningen Fristaden, filial till Vilhelmsro.



Till Klosters fabrik inlades växel och stickspår, varvid den vackra granhäcken borttogs omkring 200 meter. Spår och anläggning med lastkaj, växlar och stoppbom, bekostades av Engström. Munksjö Bruk är ett pappersbruk som av lump och trä tillverkar papp och papper. Papp av yllelump dränks i stenkolstjära tillsatt med några procent asfalt - och varan kallas asfaltpapp/takpapp.

Engström har icke pappersbruk och ej heller avtal med svenska bruk om leverans. Grålump-papper köptes i Düsseldorf i Tyskland och kom till Bankeryd lastad på tyska vagnar. Stenkolstjäran och asfalten togs också från Tyskland. Enda svenska materialet var sjösand i vilken varma och dränkta papprullar rullades upp. Sand och sorterad grus köptes av sandroddarna i Jönköping och kom hit i otaliga vagnslaster och lades upp i förlag i ett stort tvådelat bås av plank.

Klosters fabriker var papp i Bankeryd och trätofflor i Jönköping, adress Jönköping. Från Bankeryd sände takpapp, förhådningspapp, isoleringspapp, oljedränkt isoleringspapp till de flesta platser i Sverige. Tillverkningen övervakades noga och varan ansågs likvärdig med Munksjö papp. Jag tyckte dock att varan var betydligt underlägsen Munksjö tillverkningen - som syntes mera maskinstyrd och fast.



Klosters anläggning var en tegelbyggnad i mitten och ett stort, brett magasin på vardera sida. Tegelbyggnaden kallades "dränken". Tre hus således. Decanvillespår och vagnar underlättade transporten. Här fanns icke en enda maskin utom vindorna och sandborsten som vevades av två man. Allt var handkraft. Skjuta skottkärra, lyfta, bära, rulla tjärfat, stapla papp. Stenkolstjärnan kom antingen i fat eller i tankvagn direkt från gasverk i städerna inte minst från Norrköping. När stenkolstjärnan kom i tankvagn, tappades den över i fat, som rullades för hand. Här var fat i hundratal i lager. Dessa fat måste sommartid passas med åtslagning av banden.

Arbetsstyrkan var Verkmästare Nils Haag, samt två man vid varje dränk = 4 man. En inkörare, en utkörare, två vid sandborsten, en eller två vid "papperingen". Haag skötte eldningen i två härdar, en under varje dränk eller ho vari asfalttjärnan uppvärmdes.

Dränken var ca 4 meter lång, 1 meter bred, murad med järnbotten. Studom genombrändes järnbotten så att tjäran rann ner i fyren - och det uppstod brand. Genom att hastigt tillstänga alla fönster och dörrar och drag, lyckades Haag släcka eller kväva de ofta återkommande eldsvårds ungarna. Faten rullades upp och tömdes i dränken och asfalt i stycken tillsattes.

Tjärnan var het så att en brun-gul rök bildades. I ena ändan av dränken rullades gråpappsrullen ned i tjäran, löpte i dränkens längd och mättades. Drogs upp i andra ändan där två man drog veven. Ur en trumma ovan rullen, flöt en ström av torr sand som höll pappen isär att icke rullen blev en enda tjärklump. Rullen kapades, lades på skottkärra, kördes ut i magasinet för lagring. Efter några månaders torka, togs denna papp och drogs genom en vinda med borstar som avborstade sanden och den utsvevade naftalinet som var som fin snö. Det blev massor av sand med naftalin dagligen. Från borsten gick varan till ett stort bord för inslagning i papper och etikettering, den s.k. papperingen. Så ånyo på skottkärra, till magasinet för färdig vara.

Två man voro sysselsatta vid lossning, lastning, renhållning. Man kunde näppeligen fatta att så få man kunde utföra så mycket arbete, när maskinkraft ej anlätades. Men varje man vid sitt arbete, var så inövad att arbetet flöt - och var nog till dels betalat efter styck eller ackord. Dagspenningen var 1,75 - 2,00 - 2,50. Ingen blev uppsagd.

Den slav som gick där, hade sitt bestämda precis som de statsanställda. Någon anmärkning, någon arbetsoro eller trötter förekom icke, ty var det någon som icke fann sig i harmoni med fabrik och chef, fick han gå och t.o.m. komma igen, om han ångrade sig.

För arbetarna var sörjt för bostad i två synnerligen vackra, rödmålade hus med vita fönsterluckor, två lägenheter i varje.

Vidare lilla byggnaden vid Skorstenen. Villans gårdshus och två lägenheter i en uthuslänga vid vägen till Nyarp. Alla lägenheter väl omsedda och ljusa och varma. Något proletariat fanns icke. Alla hade också glädje av park och trädgård och var sina planteringsland.

Villan stod obebodd utom om sommarmånaderna då direktörens mågar hade var sin våning, två uppe, två nere. Äldste mågen var hovrättsrådet Rydin i Jönköping, andre mågen var kaptен Fåhraus vid Kunglig Flottan, tredje kaptенen Vogel vid infanteriet å Malmslätt. Fjärde löjtnant Marchander vid infanteriet i Helsingborg. Marchander sågs sällan. Sonen till ägaren



*(Husen var ritade av arkitekten Torben Grut, (1871-1945).*

*Husen låg mitt för Industrigatan nr 11, båda nu rivna)*

Sture Engström var ännu ungtkarl och bodde hemma i Jönköping. Här utvecklades således ett lustigt sommarliv av alla dessa familjer med barn, tennis, krocket, promenader, badliv. Mågarna visste att ta vara på möjligheterna, - och svärfars alltid vidöppna plånbok.

En tysk ingenjör kom och förespeglade direktören oerhörda vinster om driften lades om. Man skulle sätta upp destillerings apparat och utvinna ur stenkolstjäran minst fem slag av dyra och säljbara biprodukter - och ändå ha tjäran till pappdränkingen. Det blev en stor fabrik och skorsten Nr 2. En tysk ingenjör anställdes, en tysk verkmästare o.s.v. Det kom folk så att det vimlade på Klosters. Nu orkade de vid dränken icke dra veven, som gick för tungt. Elektrisk kraft indrogs och anlätades. Nu rycktes pappret av och vad som var värre, tjäran blev blott som fernissa utanpå gråpappen. Om något år vart Klosters takpapp överallt kasserad. Även de minsta tak som täcktes med nya pappen, revs upp av väder och blåst och måste omläggas med riktig papp. Ve och förbannelse.

Tyskarna kördes på porten - men måste dyrt utlösas, ty kontraktet lydde på vissa år. Varorna som kom ur facken i destillations anläggning kunde icke säljas, ty av den varan fanns det överflöd på världsmarknaden. Den nya fabriken med sina cisterner och märkvärdigheter stod ett tiotal år oanvända. Sedan inreddes byggnaden till kontorslokaler, detta efter nye direktörens tillträde.

Kloster köpte fastigheten Tomtebo och där bosatte sig den nya direktören Sture Engström son till Herman. Sture Engström blev måg hos Tandläkare Axel Jonsson i Nyarp. Engström är stor, tung och korpulent. Fabriken utvecklades med i jorden gjuten bassäng för tjära, med ett stort lagermagasin utmed Nyarps gärde, med ångpanna och pump för tjärans utpumpning. Plank omkring arbetsplatsen, tak för arbetarna ute och slutligen för nöje en stor cementerad tennisplan och staket som avskiljde park och prydnadsträdgården från vägen för fabriken och för anstalten Fristaden. När Nyarp såldes, räddades Doktor Jonssons barns lekstuga. Den står nu i parken å Tomtebo, för nya generationer ”småttingar”.

En vacker sommar söndag 1937, yppade sig eld enligt gamla linjen, - men nu var Haag icke där och släkte. Fabriken med de två äldre magasinerna jämnades med marken. Villan, boställshuset och nya magasinet räddades. Jönköpings brandkår kom omedelbart och vattenslang drogs ända från Lillån. Hundratals av samhällets befolkning biträdde vid släckningen. Villorna utrymdes. Nyarp var starkt hotad, så också Tomtebo, - men vinden var svag. Likväl antändes Nyarps ladugårdstak, där min son Sven jämte ett par andra pojkar utsatts som brandvakt. Pojkarna släkte, - vilket de inte borde ha gjort, ty Nyarps ladugård borde ha jämnats och som nytt blivit en prydnad, i stället som nu en vanära för Bankeryd.





Fabriken blev omedelbart nybyggd och nu enligt teknikens finesser och gjorda rön. Det nya komplexet skiljer sig i exteriören helt och hållet från det gamla och liknar mera en teknisk fabrik än en pappfabrik. Man hade funnit att underhåll av papptak var en dyr pålaga. Det gällde få ett tak av papp som stod sig utan årlig tjärstrykning. Man hade fått medlet i mjöl av täljsten. När pappen drogs ur dränken, blir den pudrad med talk eller täljstensmjöl. Pudret biter sig fast i tjäran och är nästan oförstörbart, vadan också pappens yta behåller sig.



*Sture Engström sitter i mitten på första raden med rutiga knästrumpor*

En ny produkt för att ersätta klister eller bruk vid kakelsättning tillverkades. Under ett tiotal år tillverkades jämväl an mass täljstens kaminer i olika storlekar. Härför inrättades en särskild verkstad. Täljstenen och täljstensmjöl köptes vagnslastvis från stenbrottet för täljsten i Dombås i Norge. För några år sedan lades tillverkningen av spisar ner.

Herman Engström var känd som mångfrestare. Å samma tomt som den för träskotillverkningen i Jönköping, anlades Motorfabriken Fenix, för elektriska motorer. Om sådan tillverkning var gagnelig, därom kunde diskuteras, men en sak var viss - de elektriska motorerna voro av mässing och koppar och tyskarna köpte dem i tiotusental för metallens skull. Detta under världskriget. När tyska valutan föll, förlorade Engström stora belopp på sina leveranser. "Lättad" blev han, men icke ruinerad. Men Fenix blev utplånad. Några år därefter dog Engström.

Engström var en fin man, en ovanligt vacker man, som under hela sin levnad uppträtt som skrudad till fest i finaste dress, med finaste cigarr i munnen. Han var noga med allt och en älskare av skönhet. Jag var hans gode vän - och fick hans erkännande varje gång han läste någon av mina artiklar i tidningen. Han överskattade mitt författarskap. Märkas bör att Herman Engström icke var boklärd och hade små anspråk.

Var dag kom han för inspektion av sin fabrik. Gick där och såg, rökte, for hem igen - och planerade igen. Haag tog emot anmärkningar om det var några. I ett var han dock outtröttlig, att framställa anmärkningar och krav på järnvägen. I Kunglig Järnvägsstyrelsen var Herman Engström en av de mest kända för sina rapporter om skadat gods.

Herman Engströms fru var något korpulent. Kläddes i siden. Sonen Sture, ljus, korpulent och som mantalsskriven Bankerydsbo ivrig kommunalman. Herman Engströms döttrar voro stadens fagreste flickor. Kom till mondäna badorter, där passande fästmän fanns. Yngsta Engströms dotter var mörk - och ville aldrig närma sig någon människa, varför hon skälldes vara högfärdig och elak. Som maka till en officer Marchander i Helsingborg, var hon dock särdeles älskvärd.



Verkmästaren Haag hade varit artillerist vid Wendes artilleriregemente. Han var född i närheten av Stockamöllan vid Stehag i Skåne. Haags hustru Betty var från Helsingborgstrakten. De hade en fostedotter, systerdotter som blev gift med Rudolf Danielsson i Nyarp, Eket, Lekeryd, Huskvarna. Haag var trojänaren! Ljus, en mycket snäll karl, - men omåttlig på brännvin varje gång han for till Jönköping. Detta var varje lördag. Haag plågades av en stor svulst på nacken. Sades vara ofarlig, men läkarna vågade icke borttaga den.

Andra hustrun Ameli Danielsson hade däremot en svulst så stor som ett barnhuvud i magen. Den opererades bort och Ameli vart räddad. Efter Haag kom en arbetare Johansson från Munksjö Bruk. Han blev verkmästare. Johansson går där ännu. Han medförde en vacker och glad hustru, brunett, sällskaplig, barnlös.

Utdrag ur  
Algot Stylvig Sunesons

By och bygd  
Folk och fä  
Bankeryds socken 1900-1940

---

*1997 revs alla byggnader och hela industriområdet Kloster ligger öde i avvaktan på bostadsbebyggelse. På grannfastigheten "Fristaden" har HSB uppfört hyresfastigheter med adress Nyarpsgatan 1 - 3 - 5.  
Klas-Peter Suneson*